

4. ДАІФО, ф.2, оп.9, спр.480.
5. ДАІФО, ф.43, оп.1, спр.216.
6. ДАІФО, ф.43, оп.1, спр.358.
7. Бадаев А.С. Монеты стран мира. Каталог XX ст. – Чернигов, 1991.
8. Гладкий В. Словарь нумизмата. – М., 2007.
9. Голиш Г.М. Основы нумизматики: Навч. посіб. – Черкаси, 2002.
10. Зашкільняк Л., Крикун М. Історія Польщі. – Л., 2002.
11. Каталог бон и дензнаков России, РСФСР, СССР, окраин и образований (1769–1927). Часть 1 / За ред. Ф.Г.Чучина. – М., 1927.
12. Кугутяк М.В. Складна доля Західноукраїнських земель у 20–30-ті роки // Поліття. – 1992.
13. Краузе С.В. Монети та грошовий обіг Галичини: короткий науково-популярний історико-економічний огляд. – Коломия, 2000.
14. Кучеренко Э., Мошнягин Д. Нумизматика в школе. – М., 1968.
15. Путівник по Державному архіву Станіславської області. – Станіслав, 1960.
16. Рекламне оголошення банку // Українське життя. – 1931. – 5 липня.
17. Шуст Р.М. Нумизматика: історія грошового обігу та монетної справи в Україні: Навч. посібник. – К., 2007.
18. Kalkowski T. Tysiąc lat monety polskiej. – Kraków, 1974.
19. Keller A. Das papiergeld des Ersten Weltkriegs. – Teil I. Europa. – Berlin, 1957.
20. Suchanek A., Kurpiewski A. Katalog popularny monet polskich. – Gdańsk, 2005.

The article elucidates the information about expanding Polish currency at the territory of Western Ukraine in 1918–1939; the reformal activity of Polish government in financial branch and its price policy is analysed in the article.

Key words: Western Ukraine, Poland, monetary reform, monetary circulation, mark, zloty, emission, inflation, hyperinflation, minting.

УДК 94 (477) “1941”

ББК 63.3 (4УКР)

Я.І. Токарук

ЗМІЦНЕННЯ ПОЗИЦІЙ НАЦИСТСЬКОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ НА СТАНІСЛАВЩИНІ В 1941 РОЦІ

У статті автор простежує і аналізує події на території м. Станіславів у 1941 році, пов'язані з приходом нацистської адміністрації, і зміцнення її позицій. Показано процес утворення дистрикту Галичина.

Ключові слова: окупація, дистрикт, Генерал-губернаторство.

Історія Станіславської області в першій половині ХХ ст. насичена різноплановими подіями. Перш за все, це часта зміна окупаційних режимів. На початку ХХ ст. ця територія перебувала під владою Австрії. У ході Першої світової війни, а саме в серпні–вересні 1914 року, у Галичину вступила російська армія. Пізніше, у грудні 1918 року, м. Станіслав стає столицею ЗУНР, але вже весною 1919 року на територію Станіславщини знову вступають польські війська на чолі з генералом Й.Галлером. Польська влада закріпилась тут до 1939 року.

1 вересня 1939 року нападом гітлерівської Німеччини на Польщу розпочалась Друга світова війна, яка поклала кінець польській владі на території західноукраїнських земель. Згідно з таємним протоколом, який був додатком до договору про ненапад від 23 серпня 1939 року між Радянським Союзом і Німеччиною, сфери впливу двох держав були розмежовані по лінії рік Нарва–Вісла–Сан. У результаті цього деякі українські землі мали б перейти під владу офіційної Москви. Однак більшовики на території Станіславської області Прикарпаття протримались лише два роки. 22 червня 1941 року Третій Райх почав війну із СРСР, а вже 2 липня місто Станіслав зайняли німецькі війська. Досліджувану проблематику продовжує вивчати чимало істориків, зокрема В.Яшан, який був очевидцем подій 1941 р., В.Косик, І.Білас, Ю.Сливка, Б.Ярош. Серед івано-франківських істориків – це М.Кугутяк, О.Марущенко, І.Андрухів та інші.

У статті автор поклав собі за мету простежити утвердження позицій нацистської окупаційної влади на території м. Станіславів (тепер Івано-Франківськ) у 1941 році.

Період нацистської окупації (1941–1944 рр.) є досить насиченим драматичними подіями, які не можуть бути упущеними при вивченні минулого Прикарпаття, у цілому. На сьогоднішній день існує багато “білих плям” в історії нашої області в цей складний період. Так, у радянських працях коли заходить мова про період німецької окупації, то основний акцент робиться на проблемі руху опору радянських партизанів та головним чином показано “нелюдську жорстокість” німецьких солдат та оунівців. При ознайомленні з більшістю цих праць складається враження, що німецьке командування нічого іншого не робило, як давало вказівки вбивати, нищити та грабувати, що протягом цих чотирьох років лише створювали “табори смерті”, займались пошуками радянських партизанів, комуністів, комсомольців, винищували євреїв [3, с.68]. Крім того, ще одним питанням, на якому робилось основний акцент у радянських працях, був героїзм “червоних” партизан: “...на допитах комсомольці-підпільники піддавались катуванням, але трималися стійко і мужньо, не зрадили і не відмовились від своїх переконань...” [7, с.497]. Дійсно, частково це правда, але люди продовжували жити повноцінним життям, ходили на роботу, за яку їм платили гроші, займались сільськогосподарськими роботами, ходили до церкви, у театр і т. д.

Після того, як територію Станіславської області залишили радянські війська, 4–5 липня сюди вступила угорська армія – союзниця Німеччини. Таким чином, на початку липня 1941 року вся територія області опинилась під владою Третього рейху і його сателітів. У міру відступу Червоної армії в містах і селах створювались тимчасові органи влади. Так, за наказом станіславського голови І.Сем’янчука, відділи української поліції взяли під контроль приміщення НКВС-НКВД, суду, тюрми, пошти, телефонної станції, банків, крамниць. Владу перебрав до своїх рук обласна й міська Тимчасові управи.

Угорці прийшли із Закарпаття по шляху Осіння–Делятин. На північ від Дністра вже була територія, якою просувались німецькі війська. Так, під нову військову владу потрапила територія майже цілої колишньої Станіславської області, з Городенківським повітом на сході та Долинським на заході (за винятком Рогатинського повіту). У місті відразу було встановлено адміністративне управління, запроваджено за найменше порушення порядку смертну кару. До справ української управи не втручались, чим, можливо, у місті було забезпечено відносний спокій [5, с.32].

Угорська адміністрація на території області проіснувала до 7 серпня 1941 року, будучи замінена німецькою [1, с.60]. На зміну мадярам прийшла німецька цивільна адміністрація. Відтоді почав втілюватись план приєднання Галичини до Генерального губернаторства.

Ще на червень 1941 р. Гітлер розглядав українську територію як життєвий простір (lebensraum). Зазначалось, що “...від поведження військ залежатиме, чи німецька нація завоює, чи втратить довіру в цій країні”. Задля досягнення мети були заборонені будь-які свавільні арешти й конфіскації, проте політична діяльність українців, яка передбачала соціальну допомогу сім’ям убитих або висланих українців, засуджувалась. Крім того, не дозволялось проводити громадські мітинги українців, хіба що за попереднім узгодженням українського промовця й перевірки його промови на предмет лояльності. Теж повинні були узгоджуватись прапори, які мали вивішуватись, і гімн. Для підтримання порядку створювалась українська міліція, чисельність якої не мала перевищувати 1% від населення населеного пункту. До міліції брали тільки перевірених СД (нацистської секретної служби безпеки) осіб. В окремих місцях їй дозволяли носити легке озброєння [8, с.166–167].

Передбачалось, що окуповані території Сходу будуть розділені на 4 рейхско-місаріати, які будуть складатися з 24 генерал-комісаріатів, приблизно з 80 головних

комісаріатів і більше ніж 900 окружних комісаріатів. Для встановлення кордонів було створено карту національностей. Усі вказані території належали до рейхсміністерства окупованих територій Сходу [6, с.130–131].

Галичина мала стати територією Третього Рейху. У протоколі наради Гітлера з А.Розенбергом, Г.Ляммерсом, В.Кейтелем та Г.Герінгом, від 16 липня 1941 року, зазначено: "... територія Староавстрійської Галичини стане територією Райху... цю частину негайно приєднати до Губернаторства під підпорядкування райхсміністра Франку..." [8, с.177].

1 серпня 1941 р. генерал-губернатор Франк видав "Розпорядження про адміністрацію Галичини", де зазначалось, що територія згідно з постановами фюрера 17 і 22 липня 1941 року стає складовою Генерал-губернаторства, займаючи колишні польські воєводства: Львівське, Тернопільське, Станіславське, які згідно з постановою Гітлера від 12 жовтня 1939 року включеними не були. Указані землі утворювали окремий дистрикт. У §2 зазначалось, що на чолі губернаторства стоїть губернатор із центром у Львові. Галичиною тепер керував д-р Ляш, якому підпорядковувались шеф уряду губернатора та провідник СС і поліції [11].

За повідомленням газети "Українське Слово", у четвер 7 серпня о 19 годині німецька адміністрація перейняла від угорської військової команди владу на території Станіславова й області. Зміна влади відбулася в присутності кількох тисяч народу на площі біля пошти. На прибраній державними прапорами й портретами керівника Третього Рейху Адольфа Гітлера, Симона Петлюри та Євгена Коновальця зібралися представники німецького, угорського командування й представники української місцевої влади [9]. Офіційна церемонія передачі повноважень губернатору д-ру Ляшу в округах дистрикту відбувалася 14 серпня. Саме цього дня в приміщенні обласного театру ім. І.Франка (нині – філармонія) та на площі Міцкевича така ж церемонія відбулася в Станіславі. Цивільну владу з рук угорського фельдмаршала Самбаттелі перебрав д-р Ляш, а військову – генерал, граф Е. фон Рот кірх [2, с.68].

Генерал-губернаторство включало чотири дистрикти: Краківський, Люблінський, Радомишльський, Варшавський. Галичина була проголошена п'ятим дистриктом.

До новоутвореного п'ятого дистрикту "Галичина" входили:

- 1) повіт Бережани – його округи: Бережани, Бучач, Підгайці;
- 2) Городенка – його округи: Городенка, Товмач (Тлумач);
- 3) Городок – його округи: Городок, Яворів;
- 4) Дрогобич – його округ: Дрогобич;
- 5) Золочів – його округи: Золочів, Броди, Перемишляни;
- 6) Калуш – його округи: Долина, Калуш;
- 7) Камінка-Струмилівська – її округи: Камінка-Струмилівська, Радехів, Сокаль;
- 8) Коломия – його округи: Коломия, Косів, Снятин;
- 9) Львів-місто – дільниці: німецька, українська, польська, жидівська;
- 10) Львів-повіт – його округи: Бібрка, Жовква, Львів-повіт;
- 11) повіт Рава-Руська – її округи: Любачів, Рава-Руська;
- 12) Самбір – його округи: Самбір, Турка;
- 13) Станіславів – його округи: Делятин, Надвірна, Рогатин, Станіславів;
- 14) Судова Вишня – його округи: Мостиська, Рудки, Судова Вишня;
- 15) Стрий – його округи: Жидачів, Стрий, Ходорів;
- 16) Тернопіль – його округи: Скалат, Тернопіль, Тереховля, Збараж, Зборів [16].

Область, як адміністративна одиниця, перестала існувати, на її місце повстають чотири округи з осередками в Станіславі, Коломиї, Калуші та Рогатині; кожен округ підлягав безпосередньо губернаторству [14]. На чолі округу призначався німецький крайсгауптман, а в містах – штатдгауптман. Війтами (Vogt) і мерами міст

(Bürgermeister) були українці, але адміністрація на рівні округу й дистрикту була в руках німців. Українці могли займати посади в адміністрації, економії, поліції, але тільки пости нижчого або інколи середнього ешелону [6, с.175].

У губернаторстві, дистриктах та округах діяли відповідні уряди, що склалися з відділів, підвідділів і референтур, кожний з яких відповідав за конкретну ділянку роботи. Існував також окремий емісійний банк, що випускав власну грошову одиницю – злотий, який дорівнював 0,5 німецької марки (50 пфенігів) і не мав нічого спільного з колишнім польським злотим, хоча написи зберігалися польською мовою. Обіг колишньої валюти Другої Речі Посполитої був заборонений на території губернаторства “під загрозою кари” [2, с.67].

Німецька адміністрація в Генерал-губернаторстві на рівні округів і повітів містила в собі відділення поліції безпеки (Сіпо) і СД (гестапо). 10 серпня на площі біля пошти відбулося урочисте прийняття Української народної міліції в ряди Німецької державної поліції (близько 300 осіб) [10]. Поліція, що забезпечувала громадський порядок, складалась з українців і називалась “Допоміжна українська поліція”. У місцевій пресі навіть була надрукована “Відозва до українського населення”, де зазначалося, що “...всі здібні муштини української національності в віку від 28 до 38 р. можуть зголоситися із своїми документами...” [13]. Усі кандидати на пост українського поліцаєа мали подавати свої прохання німецькою мовою в Український Центральний Комітет, Відділ Праці й Суспільної опіки в Кракові [19]. Українська поліція мала носити на руках червоні опаски з написом “Генерал-губернія” [16].

Постановою від 1 серпня в дистрикті Галичина було впроваджено німецькі і ненімецькі суди. Були створені доразові (Standgericht) і спеціальні (Sondergericht) суди, які виконували роль німецьких судів. Натомість ненімецькі склалися із трьох інстанцій: Городський суд (Burggericht), окружні суди (Bezirksgericht) і апеляційні суди (Appellationsgericht) [18].

Українцям була заборонена будь-яка політична діяльність. Німці не визнавали жодної політичної партії. Було дозволено створити комітет взаємодопомоги, яким керував Український центральний комітет (УЦК) (Ukrainischer Hauptausschus). За повідомленням газети “Українське Слово” УЦК був створений для того, “щоби розбудові національного і господарського життя цього українського населення дати відповідний напрям” [12]. Установа була в Кракові – столиці Генерал-губернаторства, але її вплив обмежувався тільки українською територією і українським осередками на захід від радянсько-німецької демаркаційної лінії 1939 року. Поряд з УЦК існували комітети, що займалися справами польського (Polnischer Hauptausschus) і єврейського населення (Jüdische Sociale Selbsthilfe).

Зразу ж після приєднання Галичини до Генерал-губернаторства німецька адміністрація вимагала створення схожого з краківським органу взаємодопомоги на українських землях. Як наслідок, у Львові було організовано Український окружний комітет, завдання якого були абсолютно ті ж самі, що й УЦК в Кракові [6, с.176]. Через кілька днів у всіх округах дистрикту були створені українські окружні комітети (УОК). Зокрема, Станіславський УОК очолив гімназійний проф. Микола Лепкий (брат Богдана Лепкого), секретаріат – проф. Остап Гамерський, організаційний відділ – магістр права Павло Крушельницький, відділ суспільної опіки і праці – о. проф. Володимир Микитюк, господарський відділ – інженер Ілля Сем’янчук, культурно-освітній – проф. Маркіян Грабовенський, фінансовий – Данило Джерджа. На правах підреферентів до складу УОК ввійшли також адвокат Степан Шлапак (займався питаннями працевлаштування) та Василь Чижевський (організаційний відділ). Приміщення УОК було на вул. Германа Герінга, 22 (нині – приміщення Обласної бібліотеки ім. І.Франка на вул. Чорновола). Повітові Комітети були створені в Богородчанах, Галичі, Делятині, Надвірній, Рогатині. Районні – в Єзуполі, Маринополі, Микуличині, Солотвині, Більшівцях, Бурштині

та Букачівцях. УОК та його відділи на місцях не були самостійними урядовими одиницями, а лише допоміжними ланками в складі органів німецької адміністрації, що займалися господарськими та культурно-освітніми справами, а також “допомагали німецькому народові в його боротьбі з більшовизмом, яка рівночасно є нашою боротьбою з найстрашнішим ворогом України” [2, с.70].

Після приходу німецької влади в Галичині була створена Українська служба батьківщині, яка мала займатись господарськими роботами (ремонт доріг і мостів, зведення дамб на річках, висушування боліт і т. д.). Указана установа об’єднувала молодь від 17 до 35 років у табори по 100–150 чоловік із німцем на чолі, який наглядав за виконанням роботи. Відмінних працівників обирали керівниками відділів. Служба тривала три місяці. Добровольці одержували житло, їду, знаряддя праці, одяг та гроші для кишенькових витрат. Робітників було забезпечено медичним обслуговуванням. Після закінчення робочого терміну кожному робітнику видавали посвідчення, де вказувалися час, який він працював, робота, яку виконував, та оцінка його праці. Власник посвідчення отримував право першості при одержанні майбутньої роботи [4].

У жовтні був проведений перепис населення, згідно з яким у місті проживало 58 тисяч чоловік, з яких євреїв – 26 тисяч, поляків – 20 тисяч, українців – 10 тисяч та німців – 260 [20, с.59].

20 листопада 1941 року, згідно з наказом Комісара міста, міська управа змінила назви вулиць на нові. Окрім демонтажу таблиць із надписами на будинках, у листуванні теж слід було користуватись виключно новими назвами вулиць. Так, наприклад, вулиця Шидловського була перейменована на Мазепи, Шевченка перейменована на Українську, Фредра – на Грушевського, Романовського – на Коновальця, площа Паде-ревського перейменована на площу Шептицького. Були також вулиці, названі на честь німців. Так, вулиця Сапїжинська була перейменована на Адольфа Гітлера, алея Мосціцького на Германа Геринга [15].

20 грудня завершилось створення єврейського гетто в Станіславі, де могли мешкати тільки євреї, а арійцям проживати тут заборонялось. Для цього було відведено спеціальну територію на північному заході міста, яка була обведена високою огорожею. Усі промислові підприємства, що були в гетто, мали негайно отримати дозвіл. Усі арійські робітники та службовці мали подати заяви на вироблення перепусток. Усім іншим вхід на територію гетто заборонявся, а євреї не мали права його покидати. Щоб потрапити на територію єврейської ділянки, потрібно було написати заяву. Євреї, які працювали за межами гетто, також мусили виробити дозвіл на право покидати ділянку тільки на час роботи. Заборонялося вносити на територію гетто й виносити звідти будь-які пакунки [17]. Для дотримання порядку на території єврейського гетто було створено окрему німецьку головну поліційну сторожу. Також було створено окрему “жидівську службу” [17].

Таким чином, після приходу німецької адміністрації частина території західно-українських земель (Львівське, Станіславське, Тернопільське воєводства) була включена до Генерал Губернаторства, утвореного з колишніх польських земель, з центром у Кракові. На території Східної Галичини був утворений дистрикт Галичина. Було налагоджено міцний адміністративний апарат, органи правопорядку, суди. Усе це було мізерною частинкою масштабного плану утвердження “нового гітлерівського порядку” в Європі.

Дане питання на сьогоднішній день є не повністю вивчене в історичній літературі, у ньому існує багато суперечностей і білих плям, саме тому потребує подальшого глибокого дослідження.

1. Андрухів І., Кам’янський П. Суспільно-політичні та релігійні процеси на Станіславщині в кінці 30-х – 50-х роках ХХ ст.: історико-політологічний аналіз. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2005.

2. Андрухів І., Француз А. Станіславщина: Двадцять буремних літ (1939–1959). Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. – Рівне–Івано-Франківськ, 2001.
3. Історія міст і сіл Української РСР. Івано-Франківська область. – К., 1971.
4. Калуський голос. – Калуш, 1941. – 28 грудня.
5. Книга пам'яті України. Івано-Франківська область: У 3 т. – Львів: Каменяр, 1998. – Т.1. Івано-Франківськ, Богородчанський, Верховинський, Галицький, Городенківський, Долинський, Калуський, Коломийський райони.
6. Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. – Париж–Нью-Йорк–Львів, 1993.
7. Советская Украина в годы Великої Отечественной войны 1941–1945. Документы и материалы в трех томах. – М., 1976. – Т.1. Украинская ССР в первый период Великой Отечественной войны (22 июня 1941 г. – 18 ноября 1942 г.).
8. Україна в Другій світовій війні у документах: Збірник німецьких архівних матеріалів. – Львів: Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України, 1997. – Т.1 / Упоряд. і передм. В.Косика.
9. Українське слово. – 1941. – 10 серпня.
10. Українське слово. – 1941. – 13 серпня.
11. Українське слово. – 1941. – 15 серпня.
12. Українське слово. – 1941. – 22 серпня.
13. Українське слово. – 1941. – 24 серпня.
14. Українське слово. – 1941. – 28 серпня.
15. Українське слово. – 1941. – 25 листопада.
16. Українське слово. – 1941. – 2 грудня.
17. Українське Слово. – 1941. – 21 грудня.
18. Українське слово. – 1941. – 23 грудня.
19. Українське слово. – 1942. – 4 січня.
20. Яшан В. Під брунатним чоботом. Німецька окупація Станіславщини в Другій світовій війні, 1941–1944. – Торонто, 1989.

In the article an author traces and analyzes events on territory of Stanislav city in 1941, related to arrival of nazi administration and strengthening of its positions. The process creation of District Galychyna.

Key words: occupation, district, General Government.

УДК 328.124 (477)

ББК 63.3(4 Укр) 63

Я.В. Олексин

РЕЛІГІЙНІ ОРГАНІЗАЦІЇ В НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ ТА ПРІОРИТЕТИ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

У статті досліджується релігійна ситуація в Україні на сучасному етапі державотворення як найважливішого аспекту розбудови громадянського суспільства. Визначено тенденції до посилення участі релігійних організацій у громадсько-політичному житті суспільства.

Ключові слова: релігійні організації, релігійна ситуація, громадсько-політичне життя, громадянське суспільство, державотворення.

На сучасному етапі історичного розвитку нашої держави, коли попередня державна ідеологія зазнала краху, а нові ідеології не завоювали довіри в людей, великого значення на шляху духовного відродження України набувають релігія як форма суспільної свідомості і церква як важливий інститут громадянського суспільства.

Здобувши незалежність, українська держава засудила політику тоталітарної влади, стала на шлях цивілізованих відносин із церквою. Одним із перших її законодавчих актів став Закон “Про свободу совісті та релігійні організації”, прийнятий 23 квітня 1991 року [2]. У подальшому статті Закону зазнали деяких змін і уточнень, і в новій редакції кожному громадянину гарантовано право на свободу совісті, “відкрито виражати або вільно поширювати свої релігійні або атеїстичні переконання”. При цьому окремо визначено, що: а) громадяни України є рівними перед законом і мають рівні права в усіх галузях економічного, політичного, соціального і культурного життя неза-